

Ю.В. ЦВЕТКОВА

Юліанна Володимирівна Цветкова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВІД АУГСБУРГУ ДО АУГСБУРГУ: ЗАГАЛЬНОІМПЕРСЬКІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЩО РЕГУЛЮВАЛИ СВОБОДУ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО ВІРОСПОВІДАННЯ В СЕРЕДИНІ XVI СТ.

Аугсбурзький мирний договір 1555 р. більшістю науковців вважається основоположним правовим актом, що зафіксував свободу вибору віросповідання на територіях суб'єктів Священної Римської імперії німецької нації¹ (далі – СРІНН). Однак насправді цей договір є фінальним правовим актом у сфері свободи віросповідання, що завершив тридцятиліття військової боротьби Шмалькальденської Ліги на німецьких землях та правотворчої діяльності її прихильників і опонентів на імперських райхстагах та в кабінетних переговорах. Попередні локальні та загальноімперські правові акти з цього питання були досить різноманітними й містили в собі численні правові експерименти щодо вирішення проблеми співіснування декількох християнських гілок на теренах імперії. Дослідження цих правових актів дає можливість побачити цей тернистий шлях з його як вдалим, так і невдалим кроками.

Правового становища протестантизму в цей період у своїх працях торкаються такі відомі науковці, як Ф. фон Бецольд, В. Дятлов, А. Епштейн, Ю. Івонін, С. Каріков, Г. Лівшиц, Ю. Некрасов, Н. Подольак, М. Смірін, Дж. Уайлі. Разом із тим більшість цих досліджень є історичними та описують суспільно-політичні, військові чи доктринально-філософські аспекти. Правова база загальноімперського законодавчого рівня, її змістовна і законодавчо-технічна характеристика, ефективність та успішність застосування цих правових норм на місцях здебільшого залишаються поза їхньою увагою або ж їх описують фрагментарно.

Метою цього дослідження є встановлення особливостей нормативно-правового регулювання свободи протестантського віросповідання на землях СРІНН з 1530 по 1555 р. на рівні загальноімперських правових актів.

Процес утвердження протестантизму на теренах СРІНН можна чітко поділити на два етапи. Першим етапом був період з 1521 р. по 1529 р., коли ідеї Лютера обережно висловлювалися на імперських райхстагах та поступово поширювалися серед різних прошарків населення, прокатолицька партія на чолі з імператором та папою широким сподівалася використати їх і, на їхню думку, питання стояло тільки в тому, як зробити це максимально безболісно для авторитету імператора. Зважені формулювання імперських едиктів цього періоду, їх мовчазне невиконання на охоплених реформаційними ідеями територіях та готовність лютеранської партії князів на компроміси, дискусії та переговори дають усі підстави називати цей період мирним або дипломатичним.

Другим етапом став період з Аугсбурзького райхстагу 1530 р. до підписання Аугсбурзького мирного договору 1555 року. Цей період характеризується зовсім іншими соціально-правовими обставинами. Одностронній Шпайерський протест лютеранських князів і імперських міст та приєднання до реформаційних ідей нових територій засвідчив, що лютеранство використати неможливо без радикальних репресивних заходів із боку імператора та прихильників католицизму. У свою чергу, лютеранські князі усвідомили не тільки усі переваги нової релігійної течії, а й власні потужності щодо обстоювання своїх позицій. Утворення Шмалькальденської Ліги остаточно розподілило СРІНН на два табори та призвело до воєнних дій. Правові імперські акти цього періоду прямо пов'язані з військовими процесами та відбивають у нормах успіхи й невдачі обох партій на полі бою та у військових переговорах. Порівняно з попереднім періодом цей етап характеризується радикальністю поглядів, військовими подіями та поступовим слабшанням становища католицької партії.

Першим величезним кроком у спробах досягнення згоди та суспільного спокою СРІНН на цьому етапі став Аугсбурзький райхстаг 1530 р., на якому імператор продемонстрував непослідовність у своїх кроках та відсутність власної чіткої позиції з лютеранського питання. Спочатку він пішов на значні поступки лютеранським князям, погодившись вислухати основні принципи лютеранського вчення. Правове значення цієї дії є значно більшим, ніж здається з першого погляду. Таким чином лютеранські князі намагалися додати легітимності своєму статусу та положенням свого вчення. Легітимізація тут відбувалася через принцип «мовчазної згоди» та ідеї, що «дозволено все, що не заборонено законом» запозичені ще з римського права та покладені в основу правових принципів СРІНН як спадкоємиці Римської імперії, а, відповідно і її правової спадщини. Вислухавши на офіційному загальноімперському заході, яким був Аугсбурзький рейхстаг, сформульовані Меланхтоном та Лютером ідеї нової конфесії та не виступивши проти них в офіційному запереченні, Карл V таким чином дозволяв її існування у своїй державі. Імператор розумів значення цього процесу, саме

тому намагався його уникнути, пропонуючи прочитати текст не на офіційному засіданні, а в каплиці, проти чого виступали лютеранські князі². Слід зазначити, що при погодженні Карл заявив, що йде на цей крок не через те, що він визнає правоту Лютера, а через те, що хоче миру та злагоди у державі: «...Покладемо кінець незгоді, – сказав він. – Відкинемо антипатію, будемо битися під керівництвом одного лідера, якого ми усі визнаємо – Ісуса Христа, і нехай це приведе нас до ... спільного союзу...»³. Ідея Меланхтона про верховенство в церкві князя – світського правителя, а не папи, що була висловлена в тексті «Аугсбурзького сповідання»⁴, судячи з усього, мала, на думку лютеран, сподобатися імператору відкриттям перспектив встати на чолі церкви, які вже побачили для себе інші європейські правителі, такі як шведський король та пруссько-тевтонський герцог. Однак ці держави були унітарними і в них верховний правитель не мав достойних конкурентів у адміністративній системі. СРІНН же була федерацією, і Карл V скоріше оцінив ці ідеї як перспективи для подальшого розпорошення своєї центральної влади та ще глибшої федералізації імперії через набуття місцевими князями додатково до вже наявних у них повноважень ще й релігійного впливу.

Незважаючи на це вимушене пом'якшення позиції імператора в Аугсбурзі порівняно з попередніми райхстагами все ж таки відбулося, що можна пояснити трьома чинниками. По-перше, напруженням стосунків з папою Климентом VII, війна з яким тільки-но закінчилася перемогою Карла та підписанням оборонного союзу, але самі військові дії, розграбування об'єднаними імперсько-французькими військами Риму та полон папи⁵ продемонстрували обом сторонам ненадійність союзу та накопичили взаємні претензії та незадоволення. По-друге, протестантизм швидко поширювався не тільки німецькими землями, а й за кордоном: себе та свої землі протестантськими оголосив Альбрехт Гогенцолерн у 1525 р., в 1527 р. його визнано своєю державною релігією королівство Швеція⁶. Отже, ставитися до нього як до внутрішньогерманської ереси вже було складно. По-третє, на порядку денному райхстагу була турецька загроза, що не вщухала на сході, для опору якій були потрібні об'єднані війська максимальної кількості німецьких князівств, кошти німецьких міст та відсутність громадянської війни всередині держави.

Після урочистої декламації «Аугсбурзького віросповідання» подальша діяльність райхстагу звелася до обговорення присутніми кардиналами та протестантськими діячами догматичних питань основ лютеранського віросповідання, що пролунали у проголошеному тексті. Але реальних наслідків це обговорення принести не могло, оскільки обидві сторони все одно апелювали до майбутнього Вселенського собору як до єдиного компетентного у вирішенні догматичних питань органу церкви.

Однак при спробі зробити єдиний проект рішення райхстагу католицька більшість наполягала на своїй версії, а лютерани заявили черговий протест та залишили засідання⁷.

По завершенні райхстагу 19 листопада Карл V видав особистий едикт – рецес, в якому заборонив протестантським князям друкувати та поширювати лютеранську літературу на їхніх землях, наказав підтримувати мир та єдність імперії (п. 2 рецесу), не чинити опір їхнім підданам-католикам у здійсненні релігійних дій (п. 3 рецесу), повернути церкві майно (п. 6 рецесу), анулювати усі цивільно-правові угоди, що були з ним вчинені (п. 53), не призначати самостійно священників. Імператор зобов'язувався протягом шести місяців домовитися з папою про організацію собору (п. 5 рецесу). Усі зазначені вказівки мали бути чинними до рішення Вселенського собору (п. 55 рецесу)⁸. Не зважаючи на дуже різкий та категоричний тон рецесу, на практиці він мав рекомендаційний характер та продовжував традиції правових актів попереднього, мирного періоду, адже ані організувати зустріч князів з папою, ані реально не допустити поширення лютеранства на землях протестантських князів Карл V не міг. Навіть сама ідея випуску такого рецесу як одноосібного рішення імператора, не підкріпленого проведенням собору, суперечила доктрині існування СРІНН як децентралізованої федерації. Протестантські князі навіть не зробили формальних дій, що зображували б його виконання, як це було з Вормським едиктом 1521 року. Навпаки, вони пожвавили організацію свого союзу, Шмалькальденської Ліги та оголосили імператору війну.

Результати з'явилися практично одразу: з одного боку, Карл не стільки був релігійним зелотом, скільки прагнув зберегти імперію, з іншого боку, М. Лютер категорично наполягав на мирному шляху вирішення ситуації⁹. Вже в 1532 р. приймається Акт Нюрнберзького релігійного миру, за яким князям, які підписали «Аугсбурзьке віросповідання», було дозволено вільне сповідання віри на їхніх територіях до остаточного рішення Вселенського собору. Виходячи з формулювання цієї правової норми, Нюрнберзький акт не поширювався на кальвіністів (адже вони на Аугсбурзькому райхстазі підписали власний текст сповідання – Тетраполітану) та на інші території, що прийняли чи хотіли прийняти лютеранство після 1530 року. Однак навіть тут лютеранські князі вимагали більшого, а імператор йшов на поступки. Таким чином, під покровительством Шмалькальденської Ліги прийняла нову конфесію ціла низка інших земель, серед яких були Анхальт, Померанія, Франкфурт-на-Майні, Ганновер, Вюртемберг, Брауншвейг, Гамбург¹⁰.

Одним із яскравих свідчень м'якої політики Карла щодо протестантської партії на цьому етапі є рішення Шпайерського райхстагу 1542 та 1544 р., за якими через зовнішньополітичне напруження Карл остаточно здав свої позиції – він погодився на усі вимоги протестантських князів в обмін на їхню військову допомогу в зовнішніх війнах¹¹. Також була досягнута згода щодо того, щоб протестантські князі обиралися до складу судової палати, а усі попередні рішення палати з їх обвинувачення було зупинено. Ю.С. Івонін практично прямо заявляє, що на Шпайерському райхстазі протестантські князі поставили питання своєї свободи віросповідання та права на свої володіння як *conditio sine qua non* фінансової та військової допомоги імператору¹². По суті, право на свободу лютеранського віросповідання було куплено ними так само, як перед цим протягом декількох століть купляли собі хартії на самоврядування деякі імперські міста чи міста з відповідними при-

вілеями. Однак цей величезний нормативно-правовий успіх закріплення свободи віросповідання на німецьких землях був короткочасним.

Прийняття наступного нормативно-правового акта, поширеного в СРІНН та присвяченого свободі лютеранського віросповідання, передувала громадянська війна Карла V із протестантською Шмалькальденською Лігою. Велика перемога Карла при Мюльберге у 1547 р. дала йому можливість проголосити Аугсбурзький інтерим 1548 року. Виходячи із військово-політичної ситуації, цей акт був просякнутий католицькими ідеями, але, і це найважливіше, само існування протестантизму, його сповідання та поширення вже не заперечувалося. Інтерим визнавав законною секуляризацію церковних земель, шлюби священників та утравістичне причастя (ст. 26 інтериму). Проте вимагалося підпорядкування лютеран папі, визнання ними католицької доктрини та таїн (ст. 9–11 інтериму)¹³. Зміст інтериму викликав незадоволення обох сторін: протестанти вважали його таким, що порушував попередні акти райхстагів, а тому свавільним, а католики – зрадницьким. У багатьох землях, наприклад в Саксонії, він взагалі не вступив в дію. Там же, де його запровадили, він зустрів значний опір насамперед з боку лютеранського духовенства, які були піддані репресіям, масово потрапляли до в'язниць або були змушені емігрувати¹⁴.

Прийнятий ще через рік Лейпцизький інтерим 1548 р., хоч і був підписаний деякими протестантськими князями, був ще більш прокатолицький, адже примушував лютеран визнавати практику католицької церкви та заперечував антихристиянський характер папства¹⁵, на чому свого часу категорично наполягав Лютер.

Прийняття інтеримів та розгром Шмалькальденської Ліги не тільки не зупинили протестантизм, а й закріпили його на окремих територіях та заглибили відцентрові тенденції СРІНН. Наслідком цих процесів стало утворення Кенігсберзького оборонного союзу 1550 р. та ціла низка протестантських князівських повстань¹⁶, які завершилися підписанням у 1552 р. договору в Пассау, за умовами якого інтерими скасовувалися, проголошувалася амністія усім заколотникам і учасникам Шмалькальденської Ліги та заявлялася свобода лютеранського віросповідання на окремих територіях¹⁷.

Текст договору в Пассау через три роки був трансформований у загальновідомий Аугсбурзький мирний договір 1555 року.

Отже, підсумовуючи усе вищезазначене, можна зробити наступні висновки:

Незважаючи на періодичні ускладнення відносин між імператором Карлом V Габсбургом та протестантськими князями загальний вектор правового імперського регулювання свободи протестантського віросповідання був спрямований на лібералізацію останнього. Правові акти, що приймаються на райхстагах в часи, несприятливі для імператора, постійно фіксують здобутки протестантських князів, їхні свободи та недоторканність їхніх володінь. Але навіть ті акти, які приймаються на хвилях перемог та вигідного становища імператора є сприятливими для протестантів порівняно із попереднім етапом поширення протестантизму: так вже не заперечується само існування нової конфесії, території її поширення не оголошуються єретичними. Навіть найжорсткіші акти щодо протестантів у більшості залишають недовготривалими у своїй дії та не поширюються на значній кількості протестантських земель. Паралельно з процесом закріплення концепції права на свободу віросповідання в німецьких землях поширюються відцентрові тенденції та збільшуються вплив і правомочності князів у їх володіннях.

¹ Рубель В.А. Аугсбурзький релігійний мир 1555 / В.А. Рубель // Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К: Знання України, 2004. – Т. 1. – 760 с.

² Арх. Августин (Никитин) Шмалькальден в истории Реформации // Христианские чтения. – 2013. – № 3. – С. 58–85. – С. 65.

³ Whyllie James A. The History of Protestantism. – V. 1. – Book 9. – London, Paris, NY: Cassell & Company Ltd., 1899. – 624 p. – P. 578.

⁴ Лившиц Г.М. Реформационное движение в Чехии и Германии / Г.М. Лившиц. – Минск: Вышэйшая школа, 1978. – 271 с. – С. 198.

⁵ Бецольд, фон Ф. История Реформации в Германии / Бецольд, фон Ф. – СПб.: Изд. Пантелеева, 1900. – Т. 2. – 390 с. – С. 32–33, 45.

⁶ Бобилева С.Й. История Немецчии з давних часів до 1945 р. / С.Й. Бобилева. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. – 525 с. – С. 110.

⁷ Whyllie James A. The History of Protestantism v.1 book 9. – P. 617.

⁸ Рецес 1530 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=5362

⁹ Luther M. Letters of Spiritual Counsel. Translated and edited by T.G. Tappert – Regent College Publishing, 2003. – 367 p. – P. 161.

¹⁰ Арх. Августин (Никитин) Шмалькальден в истории Реформации // Христианские чтения. – 2013. – № 3. – С. 58–85. – С. 62.

¹¹ Евдокимова А.А. Имперские амбиции Карла V Габсбурга (1519–1556) / А.А. Евдокимова // Вестник Башкирского университета. Древний мир и Средние века. – 2005. – № 1. – С. 24–27. – С. 26.

¹² Ивонин Ю.Е. Шпейерский рейхстаг 1544 г.: путь к Аугсбургскому религиозному миру? / Ю.Е. Ивонин // Электронный научно-образовательный журнал История. – 2014. – № 6 (29). – С. 17.

¹³ Аугсбурзький інтерим 1548 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc06/hlm/iii.ix.htm>

¹⁴ McCain, Paul Timothy; Robert Cleveland Baker; Gene Edward Veith; Edward Andrew Engelbrecht. Concordia: The Lutheran Confessions. A Reader's Edition of the Book of Concord. – Concordia Publishing House, 2005. – P. 476.

¹⁵ Лейпцизький інтерим 1548 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc06/htm/iii.ix.htm>

¹⁶ Кариков С.А. «Княжеская война» и Пассауский договор 1552 г.: от вооруженного противостояния к политическому компромиссу / С. А. Кариков // Laurea II. Чтения памяти профессора В.И. Кадеева. – Х.: ООО «НТМТ», 2017. – С. 132–135.

¹⁷ Frost R. The Treaty of Passau (1552). Introduction and edition // Journal of Ecclesiastical History. – 2002. – Vol. 53. – No. 1. – P. 172.

Резюме

Цветкова Ю.В. Від Аугсбургу до Аугсбургу: загальноімперські нормативно-правові акти, що регулювали свободу протестантського віросповідання в середині XVI ст.

У статті аналізуються правові акти райхстагів Священної Римської імперії та особисті правові акти імператора Карла V Габсбурга, що врегульовували особливості протестантського віросповідання з 1530 по 1555 роки. Пропонується порівняльно-правовий аналіз політичних, суспільних та військових обставин їхнього прийняття та впливу цих обставин на їхній зміст і виконання. Робиться висновок, що в цей період загальний вектор правового імперського регулювання свободи протестантського віросповідання був спрямований на лібералізацію останнього. Правові акти, що приймаються в часи, несприятливі для імператора, постійно фіксують здобутки, свободи та недоторканність володінь протестантських князів. Акти, які приймаються на хвилях перемог та вигідного становища імператора, є сприятливими для протестантів порівняно із попереднім етапом поширення протестантизму, адже не заперечується само існування нової конфесії, території її поширення не оголошуються єретичними.

Ключові слова: свобода протестантського віросповідання, Аугсбурзький райхстаг 1530 р., рецес Карла V 1530 р., Нюрнберзький релігійний мир 1532 р., Шпайерські райхстаги 1542 та 1544 р., Аугсбурзький інтерим 1548 р., Пассауський договір 1552 р.

Резюме

Цветкова Ю.В. От Аугсбурга до Аугсбурга: общеимперские нормативно-правовые акты, регулирующие свободу протестантского вероисповедания в середине XVI ст.

В статье анализируются правовые акты рейхстагов Священной Римской империи и личные правовые акты императора Карла V Габсбурга, которые регулировали особенности протестантского вероисповедания с 1530 по 1555 годы. Предлагается сравнительно-правовой анализ политических, общественных и военных обстоятельств их принятия и влияния этих обстоятельств на их содержание и исполнение. Делаются выводы, что в этот период общий вектор правового имперского регулирования свободы протестантского вероисповедания был направлен на либерализацию последнего. Правовые акты, которые принимались в периоды, неблагоприятные для императора, постоянно фиксируют достижения, свободы и неприкосновенность владений протестантских князей. Акти, принимавшиеся на волне побед и выгодного положения императора, все равно более благоприятные для протестантов сравнительно с предыдущим этапом распространения протестантизма, так как не отрицается само существование новой конфессии, а территории ее распространения не объявляются еретическими.

Ключевые слова: свобода протестантского вероисповедания, Аугсбургский райхстаг 1530 г., рецесс Карла V 1530 г., Нюрнбергский религиозный мир 1532 г., Шпайерские райхстаги 1542 и 1544 г., Аугсбургский интерим 1548 г., Пассауский договор 1552 г.

Summary

Tsvietkova Y. From Augsburg to Augsburg: imperial legal acts regulated freedom of the Protestant' faith in the middle of the XVI cent.

The article analyses the legal acts of the Holy Roman Empire reichstags and personal of Charles the V Habsburg devoted to the freedom of Protestant faith from 1530 till 1555. Comparative-legal analysis of the political, social and military conflicts circumstances and its influence on the substance and application of these acts are provided.

Conclusion is that liberalization of the freedom of faith was the main vector of legal imperial regulation.

The legal acts promulgated in the periods disadvantageous to the Emperor constantly fix the Protestant princes' benefits, liberties and integrities of their possessions. On the other hand the legal acts promulgated after the Emperor's victories and in the advantageous situations are also beneficial for Protestants compared to the previous period. Existence of their religion is not denied and the territory of its spreading is not declared heretical.

Key words: freedom of Protestant faith, Diet of Augsburg 1530, Charles V Habsburg recess 1530, Religious Peace Treaty of Nuremberg 1532, Diets of Speyer 1542 and 1544, interim of Augsburg 1548, Treaty of Passau 1552.